

سیر اندیشه‌های سیاسی

در اسلام و غرب و تحول نهادهای اداری

دکتر عبدالله توکلی

پژوهشگاه حوزه و دانشگاه
زمستان ۱۴۰۴

توکلی، عبدالله، ۱۳۴۶ -
سیر اندیشه‌های سیاسی در اسلام و غرب و تحول نهادهای اداری / عبدالله توکلی؛ ویراستار سلمان احمدوند
- قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ۱۴۰۴.
۲۷۸ص. - (پژوهشگاه حوزه و دانشگاه: ۸۱۵؛ مدیریت: ۶۳)
بها: ۴۳۸۰۰۰ ریال
فهرست‌نویسی براساس اطلاعات فیپا.
کتابنامه: ص [۲۵۹] - ۲۷۸.
۱. فلسفه اسلامی. ۲. Islamic philosophy. ۳. فلسفه. ۴. Philosophy. ۵. اسلام و سیاست. ۶. Islam and politics.
۷. علوم سیاسی. ۸. Political science. ۹. فیلسوفان--دیدگاه‌های سیاسی و اجتماعی.
۱۰. Philosophers -- Political and social views. ۱۱. فیلسوفان اسلامی--دیدگاه‌های سیاسی و اجتماعی.
۱۲. Muslim philosophers-- Political and social views. الف. پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
BBR۱۴ ۱۸۱/۰۷
شماره کتابشناسی ملی
۱۰۲۷۷۸۶۶

سیر اندیشه‌های سیاسی در اسلام و غرب و تحول نهادهای اداری

مؤلف: دکتر عبدالله توکلی (هیئت‌علمی پژوهشگاه حوزه و دانشگاه)

ویراستار: سلمان احمدوند

ناشر: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه

صفحه‌آرایی: تحریر اندیشه

چاپ اول: زمستان ۱۴۰۴

تعداد: ۱۰۰ نسخه

لیتوگرافی: سعیدی

چاپ: قم-سبحان

قیمت: ۴۳۸۰۰۰ تومان

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۲۹۸-۵۸۶-۶

کلیه حقوق برای پژوهشگاه حوزه و دانشگاه محفوظ و نقل مطالب با ذکر مأخذ بلامانع است.
قم: ابتدای شهرک پردیسان، بلوار دانشگاه، نبش میدان علوم، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، تلفن: ۰۲۵-۳۲۱۱۱۱۰۰
(انتشارات ۳۲۱۱۱۳۰۰) شماره: ۳۲۸۰۳۰۹۰، ص. پ. ۳۷۱۸۵-۳۱۵۱
تهران: خ انقلاب، بین وصال و قدس، کوی اسکو، پلاک ۴، تلفن: ۶۶۴۰۲۶۰۰
www.rihu.ac.ir info@rihu.ac.ir
فروشگاه اینترنتی: <https://shop.rihu.ac.ir>
مرکز پخش: قم، خیابان معلم، مجتمع ناشران، طبقه همکف، پلاک ۲۷، تلفن: ۰۲۵-۳۷۸۴۲۶۳۵-۶

سخن پژوهشگاه

پژوهش در علوم انسانی به منظور شناخت، برنامه‌ریزی و ضبط و هدایت پدیده‌های انسانی در راستای سعادت واقعی بشر ضرورتی انکارناپذیر است و استفاده از عقل و آموزه‌های وحیانی در کنار داده‌های تجربی و در نظر گرفتن واقعیت‌های عینی، فرهنگ و ارزش‌های اصیل جوامع شرط اساسی پویایی، واقع‌نمایی و کارایی این گونه پژوهش‌ها در هر جامعه است.

پژوهش کارآمد در جامعه ایران اسلامی در گرو شناخت واقعیت‌های جامعه از یک‌سو و اسلام به‌عنوان متقن‌ترین آموزه‌های وحیانی و اساسی‌ترین مؤلفه فرهنگ ایرانی از سوی دیگر است؛ از این‌رو، آگاهی دقیق و عمیق از معارف اسلامی و بهره‌گیری از آن در پژوهش، بازنگری و بومی‌سازی مبانی و مسائل علوم انسانی از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است.

توجه به این حقیقت راهبردی از سوی امام خمینی رحمته‌الله، بنیان‌گذار جمهوری اسلامی، زمینه شکل‌گیری «دفتر همکاری حوزه و دانشگاه» را در سال ۱۳۶۱ فراهم کرد و با راهنمایی و عنایت ایشان و همت استادان حوزه و دانشگاه، این نهاد علمی شکل گرفت. تجربه موفق این نهاد، زمینه را برای گسترش فعالیت‌های آن فراهم آورد و با تصویب شورای گسترش آموزش عالی در سال ۱۳۷۷ «پژوهشکده حوزه و دانشگاه» تأسیس شد و در سال ۱۳۸۲ به «مؤسسه پژوهشی حوزه و دانشگاه» و در سال ۱۳۸۳ به «پژوهشگاه حوزه و دانشگاه» ارتقا یافت.

پژوهشگاه حوزه و دانشگاه تاکنون در ایفای رسالت سنگین خود خدمات فراوانی به جامعه علمی ارائه نموده است که از آن جمله می‌توان به تهیه، تألیف، ترجمه و انتشار بیش از ۸۱۰ عنوان کتاب و ۹ نشریه علمی اشاره کرد.

کتاب حاضر به عنوان منبع درس «سیر اندیشه‌های سیاسی و تحول نهادهای اداری» برای دانشجویان رشته مدیریت دولتی در مقطع کارشناسی پیشنهاد می‌شود.

از استادان و صاحب‌نظران ارجمند تقاضا می‌شود با همکاری، راهنمایی و پیشنهادهای اصلاحی خود، این پژوهشگاه را در جهت اصلاح کتاب حاضر و تدوین دیگر آثار موردنیاز جامعه دانشگاهی یاری دهند.

در پایان پژوهشگاه لازم می‌داند از تلاش‌های مؤلف محترم اثر، دکتر عبدالله توکلی، و نیز از ناظر محترم طرح، دکتر محمد سعید تسلیمی، سپاسگزاری کند.

فهرست مطالب

بخش اول: کلیات

فصل اول: تاریخچه اندیشه سیاسی.....	۳
------------------------------------	---

فصل دوم: روش جستاری توماس اسپریگنز

۱-۲. مشکل شناسی.....	۹
۲-۲. علت شناسی.....	۱۰
۳-۲. آرمان شناسی.....	۱۱
۴-۲. راه حل شناسی.....	۱۱

بخش دوم: اندیشه های سیاسی در غرب و تحول نهادهای اداری

فصل سوم: افلاطون

مقدمه عبارت.....	۱۵
تجزیه و تحلیل مشکل.....	۱۶
تجزیه و تحلیل علت.....	۱۷
نیازهای تجملی انسان.....	۱۸
فساد نگهبانان شهر.....	۱۸
ثروت و فقر.....	۱۸
توسعه افراطی شهر.....	۱۹
تربیت نادرست.....	۱۹
جابه جایی وظایف قوای سه گانه.....	۱۹
فساد طبع حکیمانه.....	۲۰
فقدان حاکمیت فیلسوف ها.....	۲۰

۲۱	جاه طلبی.....
۲۱	اختلاط طبقات طلا، نقره و آهن.....
۲۱	تباهی طبیعی شهر.....
۲۲	حاکمیت بی قانونی.....
۲۲	تجزیه و تحلیل آرمان.....
۲۵	تجزیه و تحلیل راه حل.....
۲۸	نتیجه.....
۲۸	تجزیه و تحلیل مشکل.....
۲۹	تجزیه و تحلیل علت.....
۲۹	تجزیه و تحلیل آرمان.....
۲۹	تجزیه و تحلیل راه حل.....

فصل چهارم: آگوستین

۳۱	مقدمه.....
۳۲	تجزیه و تحلیل مشکل.....
۳۳	تجزیه و تحلیل علت.....
۳۴	تجزیه و تحلیل آرمان.....
۳۹	تجزیه و تحلیل راه حل.....
۴۲	نتیجه.....
۴۲	تجزیه و تحلیل مشکل.....
۴۲	تجزیه و تحلیل علت.....
۴۲	تجزیه و تحلیل آرمان.....
۴۳	تجزیه و تحلیل راه حل.....

فصل پنجم: آکویناس

۴۵	مقدمه.....
۴۷	تجزیه و تحلیل مشکل.....
۴۷	تجزیه و تحلیل علت.....
۴۹	تجزیه و تحلیل آرمان.....
۵۱	تجزیه و تحلیل راه حل.....
۵۳	جایگاه عقل.....
۵۴	جایگاه وحی.....
۵۴	جایگاه قانون.....
۵۵	نتیجه.....
۵۵	تجزیه و تحلیل مشکل.....

۵۵	تجزیه و تحلیل علت
۵۶	تجزیه و تحلیل آرمان
۵۶	تجزیه و تحلیل راه حل

فصل ششم: ماکیاولی

۵۹	مقدمه
۶۲	تجزیه و تحلیل مشکل
۶۵	تجزیه و تحلیل علت
۶۶	تجزیه و تحلیل آرمان
۶۹	تجزیه و تحلیل راه حل
۷۵	نتیجه
۷۵	تجزیه و تحلیل مشکل
۷۵	تجزیه و تحلیل علت
۷۶	تجزیه و تحلیل آرمان
۷۶	تجزیه و تحلیل راه حل

فصل هفتم: جان لاک

۷۹	مقدمه
۸۲	تجزیه و تحلیل مشکل
۸۶	تجزیه و تحلیل علت
۸۹	تجزیه و تحلیل آرمان
۹۰	وضع طبیعی، حقوق و قانون طبیعی
۹۶	قرارداد اجتماعی
۹۸	تجزیه و تحلیل راه حل
۹۸	تساهل و مدارا
۱۰۰	دولت محدود و آزادی های مذهبی
۱۰۳	نتیجه
۱۰۴	تجزیه و تحلیل مشکل
۱۰۴	تجزیه و تحلیل علت
۱۰۵	تجزیه و تحلیل آرمان
۱۰۶	تجزیه و تحلیل راه حل
۱۰۶	تساهل و مدارا
۱۰۶	محدودیت دولت و گسترش آزادی های مذهبی

فصل هشتم: هگل

۱۰۹	مقدمه
۱۱۲	تجزیه و تحلیل مشکل
۱۱۴	تجزیه و تحلیل علت
۱۱۵	تجزیه و تحلیل آرمان
۱۱۸	تجزیه و تحلیل راه حل
۱۱۸	آزادی
۱۲۱	رشد معرفت
۱۲۳	نتیجه
۱۲۳	تجزیه و تحلیل مشکل
۱۲۴	تجزیه و تحلیل علت
۱۲۴	تجزیه و تحلیل آرمان
۱۲۵	تجزیه و تحلیل راه حل
۱۲۵	آزادی
۱۲۵	رشد معرفت

فصل نهم: جان رالز

۱۲۷	مقدمه
۱۲۹	تجزیه و تحلیل مشکل
۱۳۰	تجزیه و تحلیل علت
۱۳۵	تجزیه و تحلیل آرمان
۱۴۱	تجزیه و تحلیل راه حل
۱۴۴	نتیجه
۱۴۵	تجزیه و تحلیل مشکل
۱۴۵	تجزیه و تحلیل علت
۱۴۵	تجزیه و تحلیل آرمان
۱۴۵	تجزیه و تحلیل راه حل

بخش سوم: اندیشه‌های سیاسی دانشمندان مسلمان و تحول نهادهای اداری

فصل دهم: فارابی

۱۴۹	مقدمه
۱۵۰	تجزیه و تحلیل مشکل
۱۵۲	۱. مدینه جاهله یا نادان شهر
۱۵۲	الف) مدینه ضروریه

۱۵۲	 (ب) مدینه بداله (نزاله یا بذاله).
۱۵۲	 (ج) مدینه خست یا خسیسه.
۱۵۲	 (د) مدینه کرامت.
۱۵۲	 (ذ) مدینه تغلب (استبدادی).
۱۵۳	 (ز) مدینه جماعیه.
۱۵۳	 ۲. مدینه فاسقه.
۱۵۳	 ۳. مدینه میدله.
۱۵۴	 تجزیه و تحلیل علت.
۱۵۷	 تجزیه و تحلیل آرمان.
۱۶۳	 تجزیه و تحلیل راه حل.
۱۶۶	 نتیجه.
۱۶۶	 تجزیه و تحلیل مشکل.
۱۶۶	 تجزیه و تحلیل علت.
۱۶۷	 تجزیه و تحلیل آرمان.
۱۶۷	 تجزیه و تحلیل راه حل.

فصل یازدهم: غزالی

۱۶۹	 مقدمه.
۱۷۰	 تجزیه و تحلیل مشکل.
۱۷۳	 تجزیه و تحلیل علت.
۱۷۵	 تجزیه و تحلیل آرمان.
۱۷۶	 (یک) سیاست انبیا.
۱۷۷	 (دو) سیاست حکام و فقها.
۱۷۷	 (سه) سیاست علما.
۱۷۷	 تجزیه و تحلیل راه حل.
۱۸۰	 نتیجه.
۱۸۱	 تجزیه و تحلیل مشکل.
۱۸۱	 تجزیه و تحلیل علت.
۱۸۱	 تجزیه و تحلیل آرمان.
۱۸۲	 تجزیه و تحلیل راه حل.

فصل دوازدهم: خواجه نصیرالدین طوسی

۱۸۳	 مقدمه.
۱۸۵	 تجزیه و تحلیل مشکل.
۱۸۷	 تجزیه و تحلیل علت.

۱۸۸	تجزیه و تحلیل آرمان.....
۱۹۱	تجزیه و تحلیل راه حل.....
۱۹۲	۱. توجه به صناعت اخلاق گسترش مودت و محبت.....
۱۹۲	۲. عدالت ورزی.....
۱۹۲	۳. استقرار دولت امامت.....
۱۹۳	۴. حاکمیت قانون الهی.....
۱۹۳	۵. پیوند دین و سیاست.....
۱۹۴	۶. پیوند عقل و شرع.....
۱۹۵	نتیجه.....
۱۹۶	تجزیه و تحلیل مشکل.....
۱۹۶	تجزیه و تحلیل علت.....
۱۹۶	تجزیه و تحلیل آرمان.....
۱۹۷	تجزیه و تحلیل راه حل.....

فصل سیزدهم: فضل الله روزبهان اصفهانی

۱۹۹	مقدمه.....
۲۰۲	تجزیه و تحلیل مشکل.....
۲۰۴	تجزیه و تحلیل علت.....
۲۰۷	تجزیه و تحلیل آرمان.....
۲۰۹	تجزیه و تحلیل راه حل.....
۲۱۲	نتیجه.....
۲۱۲	تجزیه و تحلیل مشکل.....
۲۱۲	تجزیه و تحلیل علت.....
۲۱۳	تجزیه و تحلیل آرمان.....
۲۱۳	تجزیه و تحلیل راه حل.....

فصل چهاردهم: سید جمال الدین اسدآبادی

۲۱۵	مقدمه.....
۲۱۹	تجزیه و تحلیل مشکل.....
۲۲۱	تجزیه و تحلیل علت.....
۲۲۱	استنباد.....
۲۲۲	مسخ شدن دین و دوری از علم.....
۲۲۲	رهبران نالایق و نبود هم بستگی اجتماعی.....
۲۲۲	خرافات و جهل.....
۲۲۳	جدایی دین از سیاست.....

۲۲۴	وابستگی به غرب.....
۲۲۴	استعمار.....
۲۲۵	تجزیه و تحلیل آرمان.....
۲۳۲	تجزیه و تحلیل راه حل.....
۲۳۲	مبارزه با خودکامگی مستبدان.....
۲۳۳	یادگیری علوم و فنون برای خدمت به اسلامیت و انسانیت.....
۲۳۴	بازگشت به اسلام نخستین و آموزه های قرآن.....
۲۳۵	ایجاد تشکیلات.....
۲۳۶	طرح ائتلاف و تقریب دولت های مسلمان.....
۲۳۷	نتیجه.....
۲۳۷	تجزیه و تحلیل مشکل.....
۲۳۷	تجزیه و تحلیل علت.....
۲۳۷	تجزیه و تحلیل آرمان.....
۲۳۸	تجزیه و تحلیل راه حل.....

فصل پانزدهم: علامه نائینی

۲۳۹	مقدمه.....
۲۴۱	تجزیه و تحلیل مشکل.....
۲۴۶	تجزیه و تحلیل علت.....
۲۴۶	۱. چهل.....
۲۴۷	۲. سوء استفاده از دین.....
۲۴۷	۳. گسترش شاه دوستی.....
۲۴۸	۴. وجود اختلاف میان مردم.....
۲۴۸	۵. استفاده از قدرت قهریه و ترساندن مردم.....
۲۴۸	۶. زورگویی در سلسله مراتب مستبدان به زیردستان.....
۲۴۸	۷. تمرکز و انباشت امکانات در دست مستبدان.....
۲۴۹	تجزیه و تحلیل آرمان.....
۲۵۲	تجزیه و تحلیل راه حل.....
۲۵۴	الف) مجلس نمایندگان.....
۲۵۴	شرایط نمایندگان مجلس.....
۲۵۴	وظایف نمایندگان مجلس.....
۲۵۵	ب) قانون اساسی.....
۲۵۵	ج) اصول مشروطه.....
۲۵۵	تعریف آزادی.....
۲۵۵	تعریف مساوات.....

۲۵۶		د) مشروعیت مشروطه
۲۵۶		نتیجه
۲۵۶		تجزیه و تحلیل مشکل
۲۵۷		تجزیه و تحلیل علت
۲۵۷		تجزیه و تحلیل آرمان
۲۵۷		راه حل
۲۵۷		الف) دلایل متعددی لزوم حکومت مشروطه ولایتیه
۲۵۷		ب) ارکان حکومت مشروطه، ولایتیه و مشروطه
۲۵۸		ج) اصول مشروطه
۲۵۸		د) مشروعیت مشروطه
۲۵۹		منابع و مآخذ
۲۵۹		فارسی و عربی
۲۷۶		منابع انگلیسی

بخش اول

کلیات

فصل اول

تاریخچه اندیشه سیاسی

نگاه به تاریخ اندیشه سیاسی اسلام و غرب نشان می‌دهد دیدگاه‌های سیاسی مختلف در هر دو فرهنگ به اندازه تاریخ بشر قدمت دارد و دغدغه‌ها در این زمینه به زمان و مکان خاصی محدود نشده است. سیر تطور نظریه‌های سیاسی اندیشمندان مسلمان در سده‌های پس از ظهور اسلام در آموزه‌های قرآن و سنت ریشه دارد که با تعامل محیط درونی و بیرونی مانند فرهنگ حاکم و بومی عربستان آن زمان و تفکراتی که از یونان باستان، روم و ایران وارد فرهنگ مسلمین شد شکل گرفته است (اندرس و دالریمل، ۱۳۷۶، ص ۳۹). عوامل درونی مانند تشتت فرقه‌های اسلامی (هرکدام دارای نحله‌های سیاسی و کلامی ویژه خود بودند) سبب بروز و ظهور دیدگاه‌های سیاسی متفاوت می‌شد (خیرالدین، ۱۴۱۳ ق، ص ۸۳-۱۰۱). از دیگر عوامل مؤثر اتمام برخی از حکومت‌ها در ایجاد گرایش‌ها و اندیشه‌های سیاسی و پیدایش دیدگاه‌های سیاسی است.^۱ در بررسی عامل بیرونی می‌توان از دو بستر بزرگ فرهنگی روم و ایران نام برد که دارای پیشینه تمدنی و امپراتوری دیرین بودند، به لحاظ اندیشه سیاسی نسبت به تمدن‌های دیگر از غنای بیشتر برخوردارند و در شکل‌گیری اندیشه‌های مسلمانان نقش مؤثری ایفا کرده‌اند. بررسی‌ها نشان می‌دهد بسیاری از نگاشته‌های مشهور پهلوی که دارای موضوعات تاریخی، حکمی، ادبی، سیاسی و فلسفی هستند مانند خدای‌نامه،^۲ سیرالملوک،^۳ شاهنامه،^۴

۱. ر.ک: به کتاب المذهب التي ابتدعها السياسة

۲. خدای‌نامه، مهم‌ترین کتابی که درباره تاریخ ایران در زمان ساسانیان احتمالاً (۶۳۲-۶۵۱ میلادی) نوشته شده است و با عنوان تاریخ ملوک فرس و سیره الفرس به عربی ترجمه شده است.

۳. سیاست‌نامه یا سیرالملوک، کتابی است به زبان فارسی در آیین فرمانروایی، کشورداری، اخلاق و سیاست پادشاهان پیشین توسط خواجه نظام‌الملک طوسی در قرن پنجم هجری نوشته شده است.

۴. شاهنامه ۳۸۴ ه. ق (۹۹۴ میلادی) نامدارترین و یکی از بزرگ‌ترین نوشته‌های ادبیات کهن پارسی است.

داستان اسکندر،^۱ کتاب سیرت اردشیر،^۲ کتاب التاج در سیرت انوشیروان^۳ و نامه تسنیر^۴ که توسط نویخت منجم،^۵ جبلة بن سالم^۶ و ابن مقفع^۷ در قرن اول تا سوم هجری قمری، به زبان عربی ترجمه شده‌اند.^۸ به همین دلیل برخی دیدگاه‌های سیاسی وراثتی و تفویض حاکمیت از سوی خداوند به حاکم و رهبر و نیز قداست رهبری را از اندیشه سیاسی ایران پیش از اسلام دانسته‌اند (العبادی، بی‌تا، ص ۵).^۹ افزون بر این‌ها، نگاره‌هایی با عنوان التاج^{۱۰} از جاحظ^{۱۱} که به پیروی از تاج‌نگاری^{۱۲} درباره شیوه و سیره ملوک و پادشاهان و نیز ارزش‌های اخلاقی ایران باستان نگاشته شده است، از نقش و تأثیرگذاری تمدن ایران باستان در ابعاد اندیشه سیاسی تمدن اسلامی حکایت می‌کند (جاحظ، ۱۳۳۲، ص ۱۹).

۱. روایتی از زندگی و کشورگشایی‌های اسکندر مقدونی، نوشته سال ۳۳۸ م.
۲. حاوی سخنان اردشیر بابکان مؤسس سلسله ساسانیان.
۳. کتاب التاج فی سيرة انوشیروان ترجمه ابن مقفع است، اما برخی احتمال می‌دهند که این کتاب تألیف ابن مقفع باشد.
۴. این نامه را تسنیر هیربدان هیربد در دوره اردشیر بابکان، در پاسخ به گشنسب، پادشاه طبرستان و... نوشته است.
۵. ابوسهل بن نویخت نویختی فارسی، از متکلمان، منجمان ایرانی، مترجمان کتب فارسی پهلوی به عربی و از ندیمان و خدمتگزاران منصور عباسی.
۶. جبلة بن سالم بن عبدالعزیز کاتب، از مترجمان و کاتبان هشام بن عبدالملک اموی در قرن دوم هجری قمری.
۷. ابومحمد عبدالله ابن مقفع با نام اصلی روزبه پور داذویه (۱۰۶-۱۴۲ق) نویسنده و مترجم ایرانی آثار پارسی میانه به زبان عربی وی از برجسته‌ترین نمایندگان تفکر علمی در دوره خود است.
۸. گزارش ترجمه‌های آثار و متون سیاسی ایران باستان به عربی و تأثیر آن در اندیشه سیاسی اسلام در کتاب الترجمة و النقل عن الفارسية فی القرون الاسلامیة الاولى، الجزء الاول: کتب التاج و الآیین، نوشته محمد محمدی آمده است؛ برای توضیحات بیشتر نگاه کنید به مقاله «آیین‌نامه» از احمد تفضلی در کتاب مقالات احمد تفضلی، تهران، نشر طوس، ۱۳۹۸.
۹. نگاه کنید به مقاله «عنصر ایرانی در اندیشه سیاسی اسلام» از مرتضی اسعدی در کتاب: ایران، اسلام، تجدد: مقالاتی در باب فکر و فرهنگ اسلامی در جهان جدید، تهران، طرح نو، ۱۳۷۷.
۱۰. کتاب التاج دو بار و با دو تصحیح چاپ شده است: تصحیح محمد ادیب، بیروت، دارالفکر، ۱۳۷۵ ق؛ تصحیح احمد زکی باشا، افسس: قم، مطبوعات دینی، ۱۳۷.
۱۱. برخی در انتساب آن به جاحظ تردید کرده‌اند و آن را از مؤلفی ناشناخته در قرن سوم قمری دانسته‌اند، نگاه کنید به: تطور الفكر السياسي عند اهل السنة، خیرالدین یوجه سوی، ص ۲۴.
۱۲. در ایران باستان کتاب‌های سیاسی را «تاج» می‌نامیدند و این نام‌گذاری بعد از ظهور اسلام نیز رواج داشت، مثلاً عبدالله مقفع، ابوعبیده، ابن‌راوندی، صابی و چند نویسنده دیگر کتاب‌هایی با عنوان تاج تدوین کردند (نگاه کنید به مقدمه التاج به کوشش احمد زکی باشا. ص ۳۰-۳۲).

ازسوی دیگر، دیدگاه‌های متفکران یونانی و رومی مانند افلاطون،^۱ ارسطو،^۲ فروریوس^۳ و ثامسطیوس^۴ به واسطه افرادی مانند حنین بن اسحاق^۵ به زبان عربی ترجمه شده است. وی یکی از کتاب‌های افلاطون به نام Republique^۶ را با عنوان «السیاسة» به عربی ترجمه کرده است و ثابت بن قره حرانی^۷ و ابن رشد^۸ توضیحات و شرح‌هایی بر آن نوشته‌اند. علاوه بر این ابوالحسن عامری^۹ در کتاب السعادة و الاسعاد یا فارابی در کتاب مدینه فاضله و فصول مدنی از نوشته‌های ارسطو و افلاطون بهره جسته‌اند. برای نمونه ابن رشد کتاب سیاست افلاطون را شرح و تلخیص نمود. این کتاب در زمینه اندیشه سیاسی اسلام اثری مهم قلمداد می‌شود و تأثیر آن بر نظریات و دیدگاه‌های اندیشه سیاسی مسلمانان انکارناپذیر است (ابن رشد، ۱۹۸۸م، ص ۳۲). متن عربی کتاب متأسفانه مفقود شده است و فقط دو ترجمه منتشر شده از آن یکی توسط روزنتال^{۱۰} (۱۹۵۲) مستشرق معروف و دیگری به وسیله رالف لرنیر^{۱۱} (۱۹۷۴) به زبان انگلیسی در دسترس است. گفتنی است که کتاب ابن رشد، در سال ۱۹۹۸ دو بار به عربی ترجمه شد. اولین ترجمه از حسن مجید العبدی و فاطمه کاظم الذهبی با عنوان تلخیص السياسة، ترجمه از انگلیسی بود. ترجمه دوم توسط احمد شحلان، متخصص زبان عبری، انجام شد. این ترجمه مستقیم از متن عبری یهود ابن شموئیل، الضروری فی السياسة نام دارد و اسلوبش به زبان ابن رشد نزدیک‌تر و متقن‌تر است (مجیدی و اعتمادی بزرگ، ۱۳۹۶، ص ۲۶۳-۲۸۳).

۱. Platon. (۴۲۷ ق.م) افلاطون فیلسوف نامدار یونانی
۲. Aristotle. ارسطو (۳۸۴ ق.م)، فیلسوف و منطقی مشهور یونان باستان و معروف‌ترین شاگرد افلاطون.
۳. Porphyrius. فروریوس یا پورفیری (۲۳۳-۳۰۴ م) از مهم‌ترین حکیمان نوافلاطونی.
۴. Themistios. ثامسطیوس (۳۲۰ ق.م) شارح آثار ارسطو، فیلسوف، مدرس، خطیب و سیاستمدار یونان.
۵. حنین بن اسحاق (۸۰۹-۸۷۳ م) دانشمند و مترجم عرب قرن نهم میلادی.
۶. کتاب جمهور اثر بزرگ فلسفی افلاطون شامل ۱۰ نمایشنامه است که به صورت گفت‌وگو میان سقراط و افراد دیگر است و در آن به مسائلی از قبیل عدالت، نوع حکومت و حقیقت پرداخته شده است.
۷. ابوالحسن ثابت بن قره حرانی (۲۱۱ یا ۲۸۸-۲۸۸ ق)، فیلسوف، ریاضیدان، منجم، طبیب و از مترجمان بزرگ دوره عباسیان در قرن سوم هجری قمری
۸. ابوالولید، محمد بن احمد بن محمد بن رشد (۵۲۰ ق)، فیلسوف، شارح و مفسر آثار ارسطو، فقیه و پزشک برجسته مسلمان.
۹. ابوالحسن محمد بن یوسف عامری نیشابوری (۳۰۰-۳۸۱ ق) از فلاسفه بزرگ سده چهارم هجری

10. Rosenthal

11. Ralph Lerner

اگرچه دیدگاه سیاسی نظام‌مند مشرب‌های سیاسی در ادوار و مکان‌های مختلف در بررسی‌های تاریخی پیش‌گفته بازتاب نیافته است، با گذشت زمان و براساس نیازمندی‌ها، خواست‌ها، ضرورت‌ها، حوادث و رخدادها در بسترهای روابط بین‌الملل، زمینه‌های اقتصادی، مسائل قضائی، احکام و دستورات جدید، توسعه علمی و افزایش چشمگیر تجربه‌های داخلی و بیرونی بشری اندیشه‌های سیاسی در چهارچوب نظریه‌های و تئوری‌های مختلف سامان‌یافته و ارائه شد. در این بین اندیشمندان از جمله فقها در قرون گذشته برای پاسخ‌گویی به تحولات و ادوار به تلاش علمی برای استنباط احکام متناسب و مقتضی می‌شدند تا اینکه به تدریج برداشت‌ها و استنباط‌هایشان در این عرصه به صورت تئوری‌های نظام‌مند و علمی ظهور و بروز یافت.^۱ بدین ترتیب اندیشمندی مانند ماوردی^۲ در عرصه فقهات نظام حکومتی اسلام را در قالب فقه اهل سنت ارائه نمود. وی در کتاب احکام سلطانیة برخی از احکام حکومتی را به صورت سامان‌یافته عرضه کرد. البته در این میان برخی از اندیشمندان سیاسی مثل ابن‌ارزق^۳ (متوفای ۸۹۶ ق) با نوشتن کتاب بدائع السلك فی طبایع الملک^۴ به دنبال آشتی دادن دیدگاه‌های سیاسی اسلام، ایران و یونان باستان بودند (شریفی گرگانی و دانش‌پژوه، ۱۳۶۷، ص ۱۴۵).

بررسی‌ها نشان می‌دهد که پژوهشگران مسلمان از روش‌های مختلفی برای دستیابی به اندیشه‌های سیاسی و بیان آن استفاده کرده‌اند. برای نمونه برخی گفته‌اند که اندیشمندان مسلمان برای نگارش کتاب‌ها در حوزه‌های اخلاق و سیاست و نیز تدبیر منزل از سه روش بهره جسته‌اند: روش اول، استدلال منطقی است مانند آثار فارابی، ابن‌سینا و ابن‌رشد که متأثر از آثار ارسطو و افلاطون نوشته شده‌اند؛ دوم، روش تجربه اجتماعی و مشاهده بیرونی است که موضوعات و دیدگاه‌های مربوط به آنها از زبان بزرگان دارای تجربه به صورت حکایت‌ها، قصه‌ها و افسانه‌ها بیان می‌شود، مانند کتاب‌های نصیحة الملوک غزالی یا تحفه الملوک از علی بن ابی

۱. برای مطالعه قلمرو فقه و بسط دامنه موضوعات آن نگاه کنید به گفت‌وگوهای فلسفه فقه، قم، پژوهشگاه دفتر تبلیغات، ۱۳۷۷، ص ۶۲-۶۴.

۲. ابوالحسن علی بن محمد بن حبیب ماوردی (۳۶۴-۴۵۰ ه. ق) فقیه اهل سنت و صاحب نظر در مباحث سیاسی اسلام.

۳. ابن‌ارزق، شمس‌الدین ابوعبدالله محمد بن علی بن محمد اصبحی اندلسی مالکی (۸۳۲-۸۹۶ ق)، فقیه، قاضی، ادیب.

۴. این اثر با دو تصحیح علی سامی النشار و محمد بن عبدالکریم در بغداد و تونس چاپ شده است.

حفص ابن فقیه سپاهانی؛^۱ سوم، روش تعبد و استناد به وحی، الهام، شعور اجتماعی، دینی و مبتنی بر کتاب‌های آسمانی است (دانش پژوه، ۱۳۴۱، ص ۱۱-۱۲).

برخی محققان اندیشه‌های سیاسی را براساس ادوار مختلف تاریخ تفکر اسلامی مانند دوره متکلمان، دوره محدثان، دوره فقها، دوره فلاسفه و دوره اخلاقیون بر پایه گرایش‌های ویژه آنان دسته‌بندی کرده‌اند (رسایی، ۱۳۵۸، ص ۷۵ و ۱۰۹ و ۱۲۱).

گفتنی است که کانون محوری بازخوانی اندیشه سیاسی هر مکتب یا اندیشمندی به مثابه تفکری است که در پی درک وضعیت و شرایط موجود ازسویی و وضعیت مناسب و مطلوب برای حیات جمعی انسان‌ها ازسوی دیگر است. باوجوداین، به‌رغم اختلاف دیدگاه‌ها درباره ویژگی‌هایی که اندیشه سیاسی را پدید آورده است، اشتراک آنها در ضرورت ارائه وضعیت مطلوب سامان سیاسی در شکل یافتن تفکر سیاسی است (علوی پور، ۱۳۹۷، ص ۲).

بی‌تردید رسیدن به چنین آرمانی، نیازمند دستیابی به الگوی پژوهشی‌ای است که بتواند عوامل و ویژگی‌های فراوانی را که ممکن است در اندیشه سیاسی یک متفکر تأثیرگذار باشد کشف و ارائه کند. ازاین‌رو، الگوهای زیادی برای این منظور ارائه شده است. یکی از الگوهای مناسب و پرکاربرد، متعلق به، توماس اسپریگنز،^۲ نویسنده کتاب فهم نظریه‌های سیاسی،^۳ (۱۳۷۷) است. وی در میانه قرن بیستم میلادی الگوی خود را برای درک و فهم بیشتر سازه‌های اصلی اندیشه سیاسی اندیشمندان ممتاز تاریخ سیاسی ارائه داد.^۴ این الگو با اقبال پژوهشگران علوم سیاسی مواجه و به‌عنوان الگوی فاخر پژوهشی در محیط‌های دانشگاهی و پژوهشی علم سیاست مطرح شد (همان)، چراکه می‌تواند اندیشه سیاسی متفکر را به‌صورت امری واقعی تبیین و امر مطلوب ذهنی را در قالب یک الگوواره تصویر کند. انگیزه اصلی اسپریگنز در ارائه الگوی مذکور این است که مؤلفه‌های اندیشه سیاسی هر دانشمندی را به‌تدریج درک و با صاحب اندیشه همراهی کند. به عبارت دیگر، الگوی وی به‌دنبال همراهی و جست‌وجوی نقطه آغازین فهم و درک منطق درونی هر متفکر سیاسی‌ای است که اندیشه سیاسی در ذهن وی نقش

۱. علی بن ابی حفص بن فقیه محمود اصفهانی (قرن ششم و هفتم ه.ق)، از ادیان و فضایل اصفهان.

2. Thomas Spragens

3. Understanding Political Theory

۴. همان.

بسته است. الگوی وی دارای چهار مرحله است که از مشاهده بحران زمانه و تشخیص درد اندیشمند سیاسی آغاز می‌شود و با ارائه راه‌حل پایان می‌یابد. افزون بر این، کثرت استفاده از این الگو در بین دانشجویان و پژوهشگران علوم سیاسی نشان‌دهنده میزان اثربخشی آن در فهم بیشتر و بهتر اندیشه سیاسی است. از این رو، الگوی ایشان را می‌توان چهارچوبی برای تجزیه و تحلیل آثار اندیشمندان علم سیاست دانست. همچنین کارآمدی الگوی اسپریگنز در همگامی پژوهنده با اندیشه سیاسی، باعث شده است که مانند الگوی روش‌شناسی برای فرایند یادگیری از دانشمندان برجسته دانش سیاسی از آن استفاده شود (همان، ص ۱۳-۱۴). با وجود این، اگرچه هر الگویی ضعف‌هایی دارد، امتیازهای این الگو، به گونه‌ای است که به کارگیری آن را به عنوان چهارچوب تجزیه و تحلیل اندیشه‌های سیاسی اسلام و غرب در کتاب حاضر موجه می‌سازد.

فصل دوم

روش جستاری توماس اسپریگنز

توماس اسپریگنز در کتاب فهم نظریه‌های سیاسی چهارچوب نظری، فلسفی، منطقی و کاربردی‌ای ارائه می‌دهد که به کمک آن می‌توان منطق درونی هر نظریه‌پردازی را در عرصه‌های گوناگون دانشی کشف و ارائه نمود (اسپریگنز، ۱۳۶۵، ص ۲۹). او معتقد است که نظریه‌پردازان در دوره‌های مختلف با نگاه واقع‌گرایانه به مشکلات عصر خود پاسخ داده‌اند. روش اسپریگنز دارای چهار مرحله است که به فهم چگونگی شکل‌گیری نظریه‌های سیاسی منجر می‌شود:

۲-۱. مشکل‌شناسی

در الگوی اسپریگنز، نظریه‌پردازی دانشمندان دانش سیاسی از مواجهه با بحران‌های سیاسی‌ای آغاز می‌شود که جامعه با آنها درگیر است، زیرا ایشان زمانی به پژوهش و نگارش می‌پردازند که احساس کنند جامعه هدف آنان با بحران یا بحران‌هایی دست‌به‌گریبان است. بنابراین، به‌منظور فهم صحیح اندیشه نظریه‌پرداز سیاسی پرسش آغازین این است که چه مشکلی در جامعه توجه وی را جلب نموده است؟ به عبارت دیگر، کدام فساد یا نابسامانی وی را به تعمق و تفکر و ارائه نظریه سیاسی واداشته است.

در حقیقت، به مدد این الگو می‌توان منطق درونی هر نظریه سیاسی را کشف و ارائه نمود، زیرا از نظر اسپریگنز هدف نظریه‌های سیاسی، فراهم ساختن بینشی همه‌جانبه از جامعه سیاسی با نگاهی انتقادی به‌منظور درک و فهم‌پذیر شدن و درک کاستی‌های آن و سپس بازگرداندن سلامت به جامعه از طریق مواجهه با ریشه‌ها و زمینه‌های بی‌نظمی و غلبه بر آنهاست (همان، ص ۲۲-۶۴). اسپریگنز معتقد است که نظریه‌های سیاسی مطالعات انتزاعی صرف نیستند،

بلکه از مطالعه واقعیت‌های عینی جامعه ناشی می‌شوند (همان، ص ۲۲۸). ازاین‌رو، وی نظریه سیاسی را دارای دو جنبه توصیفی و تحلیلی می‌داند. از نظر اسپرینگز «نظریه‌های سیاسی به مروراید می‌مانند که بدون عامل محرک به وجود نمی‌آیند» (همان، ص ۲۲). این عامل محرک همان «بحران» یا بی‌نظمی موجود در چرخه زندگی سیاسی است. البته این بحران ضرورتاً عینی یا گسترده و همگانی نیست، حتی توهم بحران هم می‌تواند موجد اندیشه سیاسی باشد (همان، ص ۵۰). ازاین‌رو، مرحله اول شکل‌گیری اندیشه سیاسی، مرحله بحران در زندگی سیاسی است که سبب حیرت و کنجکاوی اندیشمند می‌شود، اما بحران یا توهم بحران موجد اندیشه سیاسی است که بر سر اصول اساسی باشد و نه امور عادی و روزمره (همان).

۲-۲. علت‌شناسی

براساس الگوی اسپرینگز مشاهده بی‌نظمی، عقل و احساس نظریه‌پرداز را تحریک می‌کند و وی را به‌سوی مرحله دوم یعنی تشخیص مشکل سوق می‌دهد. ازاین‌رو، اندیشمند سیاسی در این مرحله شک و تردید را در درون خود گسترش می‌دهد و به جست‌وجوی علت اصلی مسائل می‌پردازد که قابل رؤیت نیست. بدین جهت اندیشمند سیاسی، بیشتر مطالعه می‌کند و از زمینه‌ها و ریشه‌ها سراغ می‌گیرد. پس با دو پرسش مواجه می‌شود. از یک سو به دنبال دلایل اوضاع نامناسب می‌گردد و ازسوی دیگر، در پی پاسخ به این سؤال است که اوضاع پسامان از چه شاخص‌هایی برخوردار است؟ به همین دلیل، صرف تشخیص علت مشکل و بحران کافی نیست، بلکه باید ریشه‌های آنها را کشف کرد، زیرا نظریه‌پرداز سیاسی بدون روشن شدن علت‌های واقعی مشکل نمی‌تواند تجویزهای مناسبی برای درمان مشکل ارائه دهد (همان، ص ۷۹).

به این ترتیب، بعد از شناخت مشکل نوبت به «تشخیص دلیل آن» می‌رسد. در حقیقت، پس از شناخت بی‌نظمی ایجاد شده، باید برای فهم دلایل آن تلاش کرد. در اینجا ممکن است دیدگاه صاحب‌نظران اندیشه سیاسی متفاوت باشد. ممکن است برخی مشکل و بی‌نظمی را به انسان و روحیه پرخاشگری او و برخی به اجتماع نسبت دهند. برخی آن را طبیعی بدانند که حل آن سخت یا ناممکن است و برخی آن را مصنوعی قابل حل (همان، ص ۱۲۷).

۲-۳. آرمان‌شناسی

در مرحله سوم الگو، اندیشمند سیاسی ضمن بازسازی ذهنی جامعه سیاسی، آرمان‌شهر را در ذهن خود مجسم می‌کند و اندیشه‌اش را به زیور دانش، قابلیت‌ها، امکانات و واقعیت‌ها می‌آراید. ازاین‌رو، شاخص‌هایی که اندیشه‌ورز دانش سیاست برای جامعه هدف آرمانی خویش در نظر می‌گیرد، هنجارهای زندگی سیاسی نیز تلقی می‌شود. در واقع، هدف نظریه‌پرداز در این مرحله ایجاد رابطه‌ای بین شخص و محیط سیاسی اوست. براین اساس دانشمند سیاسی ضمن تصویرسازی الگوی جامعه آرمانی، معیارهای آن را آشکار می‌سازد. بدین ترتیب نظریه‌های سیاسی تصویر نمادین از جامعه بعد از بازسازی شدن را ارائه می‌دهد (همان، ص ۱۱۹-۱۲۲).

۲-۴. راه‌حل‌شناسی

در مرحله چهارم، راه‌حل و درمان با طرح شکاف «آنچه هست» و «آنچه باید باشد» پی گرفته می‌شود. ازاین‌رو، اسپریگنز معتقد است که به دلیل توجه انسان‌ها به حقایق، حتی ساده‌ترین عبارت‌ها در این باره رگه‌هایی از تجویز را در خود نهفته است. بدین ترتیب نظریه‌های سیاسی با بینش جامع خود از نظم سیاسی شامل نتایج تجویزی مهمی است که ارزیابی قابلیت‌ها، امکانات، ضرورت‌ها و حقایق را در بر می‌گیرد (همان، ص ۱۸۹).

ارتباط بین «بایدها» و «هست‌ها» را می‌توان مرحله‌های سوم و چهارم نظریه اسپریگنز دانست. به عبارت دیگر، هست‌ها «اصل واقعیت» یا عملی واقعی را در بستر زمان و مکان توصیف می‌کند و بایدها «نیروی انگیزه‌های طبیعی آدمی» را که حاصل الگوهای رفتار «بهنجار» اوست نشان می‌دهد. بدین ترتیب نظریه سیاسی نظریه‌ای توصیفی و تجویزی است. در عین حال اسپریگنز توجه دارد که «بایدها» از «هست‌ها» به دست نمی‌آید و این دو از یکدیگر جدا هستند (همان، ص ۱۷۹)، اما معتقد است عبارت‌هایی که درباره حقایق بیان می‌شود عموماً نشانه‌هایی از تجویز در خود دارند (همان، ص ۱۸۱).

بخش دوم

اندیشه‌های سیاسی در غرب و تحول
نهادهای اداری

فصل سوم

افلاطون

مقدمه عبارت

در میان آموزه‌های بسیاری که از سوی ادیان مختلف و مفسران آنها و نیز اندیشمندان ارائه شده است، حرکت به سوی کمال مطلوب و دستیابی به آن، یگانه عاملی است که به زندگی معنا می‌بخشد و باعث هدفمندی فعالیت‌های انسان می‌شود. از این رو، چندوچون دستیابی به این هدف، در بین اندیشمندان سیاسی معرکه دیدگاه‌های گونه‌گون بوده است و هریک براساس مشرب خویش نظریه و راهی را معرفی کرده‌اند.

در این میان، بررسی آثار فیلسوفان یونان باستان نشان می‌دهد که فضای سیاسی حاکم بر جامعه آن روز، از مهم‌ترین دغدغه‌های افلاطون بوده است. فضایی که متأثر از گذار جامعه سنتی به جامعه اقتصادی بازرگانی است. از این رو، در این دوره بین ساختارهای حکومت، از پادشاهی به آریستوکراسی،^۱ از آن به ستمگری (تیرانی) و از ستمگری به دموکراسی، درگیری‌های شدیدی میان صاحبان قدرت و منصب‌دارن سیاسی رخ داد.

در چنین فضایی فیلسوفان شاخصی همچون سقراط،^۲ افلاطون، ارسطو، سیسرون^۳ و آگوستین^۴ با افکار آزاداندیشانه‌ای ظهور و تلاش کردند از طریق تحقق حاکمیت اندیشه سیاسی آرمانی خویش جامعه را از هرج و مرج برهانند، اما با مسائل پیچیده‌ای مواجه شدند و نتوانستند

1. Aristocratie

2. Socrates

3. Marcus Tullius Cicero

4. Augustine

یکی از کلاسیک فیلسوف یونان. (۴۷۰-۳۹۹ ق.م).

(۱۶۰ ق.م) نویسنده، فیلسوف، شاعر و سیاست‌مدار روم باستان

دیدگاه و اندیشه سیاسی خود را پیاده کنند. در این بین، افلاطون^۱ فیلسوف نامدار یونانی (۴۲۷ ق.م ۳۴۷ ق.م)، از پدر و مادر وابسته به خاندان‌های برجسته اشرافی آتن در همان شهر به دنیا آمد. او به عنوان یکی از مؤثرترین فیلسوفان تاریخ بشر (غفاری، ۱۳۹۴، ص ۱۵۷) و دانشمندی بزرگ، در عرصه اندیشه سیاسی نقش محوری داشته و بر متفکران پس از خود تأثیرگذار بوده است. آرای اصلی وی را می‌توان در دو کتاب جمهور^۲ و قوانین^۳ مطالعه کرد. اهمیت و جایگاه ویژه افلاطون در میان اندیشمندان سیاسی موجب شده است که کتاب‌ها و مقالات زیادی درباره اندیشه سیاسی وی تألیف شود.

تجزیه و تحلیل مشکل

بررسی افکار و آثار اندیشمندان سیاسی به ویژه افلاطون نشان می‌دهد که هدف ایشان تحقق جامعه آرمانی برای برون رفت از نابسامانی‌ها و مشکلات جامعه بوده است. حوادث مهمی مانند اعدام سقراط انگیزه اصلی افلاطون برای ترسیم مدینه فاضله در اندیشه سیاسی وی بود. او سقراط را جامع فضیلت‌ها می‌دانست. از این رو، پس از اعدام وی از خود می‌پرسید که در کدام نظام سیاسی می‌توان مانع اعدام شهروند خوبی مانند سقراط شد؟ و کدام سیستم اجتماعی می‌تواند موطن خوبی برای شهروندان خود شود؟

افلاطون با تحلیل علل اعدام سقراط دریافت که «حکیم» در مدینه موجود جایگاه و مقامی ندارد، مگر اینکه خود «حاکم» باشد. افزون بر این در جامعه تحت سلطه فرمانروایان ظالم و مفسد، شهروند عادل نمی‌تواند زندگی کند (ملکی، ۱۳۹۴، ش ۲۸، ص ۱۴۱-۱۷۳). از نظر افلاطون مشکلات پیش رو لایه‌های مختلفی دارد که می‌توان آن را به اختصار «حاکمیت بی‌نظمی و بی‌عدالتی» نامید، زیرا نظم و هماهنگی، کانون تصور افلاطون از اندیشیدن و منطق خردگرایانه به عنوان دوره جدید پس از دوره پیشین یعنی افسانه‌سرایي است. در دیدگاه افلاطون جهان نمایشی از نظم است، «بگذار دلیل شکل‌گیری این عالم و شدن آنها توسط شکل‌دهنده‌ها را بگویم... تئوس کنترل تمام مشهودات را - که در سکون نبوده و در حرکت

1. platon
2. Republique
3. Laws